

Andrzej Iwo Szoka

Uniwersytet Jagielloński

ELEMENTY FILOZOFII CYNICKIEJ W EDUKACJI SZKOLNEJ W OKRESIE PÓŹNEGO CESARSTWA RZYMSKIEGO

Podstawowe źródło do dziejów filozofii cynickiej w IV w. po Chr. stanowią dwie mowy cesarza Juliana, które ten skierował do cyników przybyłych wiosną 362 r. do Konstantynopola w celu spotkania z nowym władcą państwa rzymskiego. W mowach zatytułowanych *Do cynika Herakliusza, o tym jak cynik powinien postępować i czy jest właściwe dla cynika komponować mity* (Or. VII) i *Do niewykształconych cyników* (Or. IX) Julian zarzuca współczesnym „psim filozofom” odejście od celów wyznaczonych jeszcze przez Antystenesa, Diogenesa z Synopy i Kratesa z Teb¹. W obu oracjach Julian zaprezentował szeroką wiedzę o podstawach i historii cynizmu, która pozwoliła mu przeprowadzić celną krytykę współczesnych filozofów cynickich. Czy wiedza ta wynikała ze szczególnych zainteresowań cesarza filozofią Diogenesa? Z pewnością odpowiadając odwiedzającym go cynikom, będąc w pełni zaangażowanym w sprawę państwowe podczas pobytu w Konstantynopolu wiosną 362 r., miał on mało czasu na pogłębione studia nad tematyką do przygotowywanych mów². Musiał sięgnąć zatem po wiedzę zdobytą w czasie studiów filozoficznych, a może także na wcześniejszych etapach edukacji. Julian mówi wprost, że przedstawia dla pożytku publicznego to,

---

¹ Obie mowy w edycji autorstwa G. Rochefort w: *Oeuvres complètes*, t. II, p. 1, Paris 1963: Julian, Or. VII, s. 34-90; Or. IX, s. 135-173.

² J. Bouffartigue zauważa, że argumenty Juliana przedstawione przeciwko cynikom były bardziej płątaniną, która opierała się na pamięci cesarza z kursów filozofii i może na zachowanych przez niego notatkach, *Le cynisme dans le cursus philosophique au IVe siècle*, [w:] *Le cynisme ancien et ses prolongements: Actes du colloque international du CNRS, Paris 22-25 juillet 1991*, dir. M.-O. Goulet-Cazé, R. Goulet, Paris 1993, s. 344.

czego nauczył się o cynikach od swoich nauczycieli³. Cynizm mógł być więc jednym z zagadnień w ramach kursu filozofii, na który uczęszczał Julian. W 351 r. udał się on najpierw do Pergamonu, gdzie zwrócił się z prośbą o udzielenie nauk do Edezjusza, ucznia Jamblicha. Ten jednak, może uważając za mogące przysporzyć mu problemów przyjęcie do swojej szkoły przedstawiciela rodziny cesarskiej, odesłał go do swoich uczniów: Chryzancjusza z Sardes i Euzebiusza z Myndos. W końcu Julian dotarł do kolejnego z uczniów Edezjusza, Maksyma, który prowadził swoją szkołę w Efezie. To właśnie filozof i teurg z Efezu okazał się następnie wielkim mentorem Juliana⁴. Obcowanie z mistrzami późnego platonizmu, choć przerwane przez zaangażowanie się Juliana w sprawy państwowe, pozwoliło mu na uzyskanie korzyści z filozoficznego przeszkolenia (*agōgē*)⁵.

Studia filozoficzne pod kierunkiem wymienionych nauczycieli miały wyraźnie eklektyczny charakter⁶. Poszukiwano wspólnej prawdy i tożsamy celów dla wszystkich kierunków i gałęzi filozofii, nawet pozornie tak odległych jak platonizm i cynizm. Tą drogą myślenia podąża też sam cesarz Julian w *Mowie do niewykształconych cyników*⁷. Pogłębione studia nad cynizmem w neoplatońskich szkołach filozoficznych były jednak znacznie utrudnione głównie ze względu na niedostatek źródeł przedstawiających naukę pierwotnego cynizmu, a zwłaszcza obejmującą myśl Diogenesa. Cesarz, co prawda, w swoich mowach potwierdza znajomość pism Antystenesa, w których mit i postać Heraklesa służyły jako alegoria w celu omówienia wybranych teorii etycznych⁸. Przytacza on także fragmenty poezji Kratesa z Teb, które znajdowały się w znanym jeszcze cesarzowi, a dziś już zaginionym, żywocie tego cynika, autorstwa Plutarcha z Cheronei⁹. Julian jednak jasno stwierdza, że nie istnieją żadne pisma

³ Julian, Or. IX, 181d, s. 145.

⁴ Eunapiusz, *Lives of the Sophists (Vitae Sophistarum)*, 474-475, red. W.C. Wright, London-New York 1922, s. 428-436; P. Athanassiadi, *Julian and Hellenism – An Intellectual Biography*, London-New York 1992, s. 31-41; J. Bouffartigue, *op. cit.*, s. 353. Na temat spotkania Juliana z Edezjuszem i jego uczniami zob. S. Olszaniec, *Krąg uczniów Aidesiosa. Przyczynek do problematyki środowisk neoplatońskich w 2 połowie IV wieku*, „AUNC – Historia” 1999, nr 31, s. 160, 169.

⁵ Julian, Or. VII, 235d, s. 85.

⁶ *Ibidem*, 235a-c, s. 84-85.

⁷ Julian, Or. IX, 188a-c, s. 153-154. Według A. Kojève Julian w rzeczywistości przedstawił w tym miejscu swojej mowy ukrytą krytykę „eklektycznych” tendencji filozofii swoich czasów, zwłaszcza neoplatonizmu”, *Julian Apostata 331/332-363*, [w:] *Historia filozofii politycznej*, cz. 2, red. P. Nowak, Warszawa 2016, s. 144, przyp. 8.

⁸ Julian, Or. VII, 216d-217a, s. 59-60. Antystenes napisał dialog między młodym Heraklesem a jego mistrzem centaurem Chironem, a także dialog herosa z Prometeuszem. W późnej starożytności znane były one także Temistiuszowi i Proklosowi, zob. R. Höistad, *Cynic Hero and Cynic King: Studies in the Cynic Conception of Man*, Uppsala 1948, s. 35.

⁹ Julian, Or. IX, 198d-200b, s. 167-169; Or. VII, 213a-214a, s. 55-56; informacja o tym żywocie Kratesa zachowała się na pozycji 37 w katalogu dzieł Plutarcha autorstwa Lampriasa, zob. J. Bouffartigue, *op. cit.*, s. 351.

filozofa z Synopy, a przypisywane mu tragedie okazały się dziełami jego przyjaciela Filiskosa z Eginu¹⁰.

Szukając źródeł wiedzy cesarza Juliana o cynizmie, należy raczej zwrócić uwagę na przywołane przez niego wspomnienie z czasów szkolnej edukacji w Nikomedii, którą odbywał pod kierownictwem wychowawcy Mardoniusza zwanego Scytą (prawdopodobnie był on Gotem) w latach 338-342¹¹. Podczas kursu kolega Juliana ze szkolnej ławy – Ifikles, zafascynował się cynizmem, a nawet zaczął żyć jak cynik. Czynił to jednak wbrew nakazom nauczyciela oraz zamożnych rodziców. Zaczął w pewnym momencie nosić postrzępione ubranie, okrywać się w czasie chłódów zimy jedynie nędznym płaszczem, przestał też dbać o włosy. Julian zastanawiał się, jaki to *daimōn* doprowadził jego kolegę do tak nędznego stanu, który uczynił młodzieńca godnym politowania. Ifikles, zachowując się w ten sposób, ubliżał przecież swoim rodzicom, którzy troszczyli się o niego i dali mu najlepszą edukację, jaką tylko mogli¹². Julian nie wyjaśnia, kim lub czym był ten zły *daimōn*, który doprowadził Ifiklesa do szkodliwej, młodzieńczej fascynacji cynizmem. Nie był nim z pewnością pedagog, który wyraźnie sprzeciwiał się zachowaniu ucznia. Skąd więc chłopiec czerpał swoje informacje o cynizmie oraz cynickim życiu? Być może źródeł tych zainteresowań można się doszukiwać w szkolnych tekstach, z którymi zapoznawano uczniów na wstępnym etapie edukacji.

Wątki cynickie, a w szczególności postać Diogenesa i związane z nim anegdoty, były obecne w programie edukacji szkolnej już na najwcześniejszym jej poziomie, kiedy nauczyciel zwany *grammatistēs* uczył dzieci pisać i czytać litery¹³. Wśród papirusów egipskich zachowały się fragmenty tego, co można nazwać „zeszytami ucznia”, w których dzieci przepisywały litery, a następnie całe wyrazy wskazane przez nauczy-

¹⁰ Julian, Or. IX, 186c, s. 151; Or. VII, 210d; 211a, s. 52; Diogenes Laertios, *Lives of eminent philosophers (Vitaē Philosophorum)*, VI 73; 80, vol. II, red. R.D. Hicks, London-New York 1925, s. 74-75, 80-83. Na temat wątpliwego autorstwa tragedii, jak i innych pism przypisywanych Diogenesowi, zob. M. Winiarczyk, *Problem autorstwa dzieł Diogenesa z Synopy*, „Meander” 2004, nr 5-6, s. 337-347.

¹¹ Mardoniusz zajmował się Julianem pomiędzy ósmym a jedenastym rokiem życia, zob. P. Athanassiadi, *op. cit.*, s. 14-21; M.-O. Goulet-Cazé wskazuje właśnie Mardoniusza jako wspólnego nauczyciela Juliana i Ifiklesa, chociaż cesarz nie podaje imienia wychowawcy, zob. „Iphicléès d'Épire”, *Dictionnaire des philosophes antiques*, t. III, dir. R. Goulet, Paris 2000, I 24, s. 867 (M.-O. Goulet-Cazé). Libaniusz stwierdza, że Julian na wstępnym etapie edukacji miał oprócz Mardoniusza jeszcze jednego, nieznanego z imienia wychowawcę, Julian, Or. XVIII, 11, red. R. Förster, [w:] *Opera*, vol. II, Leipzig 1904, s. 236-371.

¹² Julian, Or. IX, 198a, s. 166.

¹³ Rzadziej używano także wobec nauczyciela elementarnego terminów: *grammatadidaskalos*, *grammatōn paidodidaskalos* lub po prostu *didaskalos*. W języku łacińskim odpowiednikiem był *magister ludi* lub *litterator*, E. Szabat, *Wprowadzenie do badań nad edukacją u schyłku starożytności (V-VII w.)*, „U Schyłku Starożytności: Studia Źródłoznawcze” 2007, t. 6, s. 137; *eadem*, *Teachers in the Eastern Roman Empire (Fifth-Seven Centuries). A Historical Study and Prosopography*, [w:] *Alexandria: Auditoria of Kom El-dikka and Late Antique Education*, Warszawa 2007, s. 181-185.

ciela. Dają one obraz programu nauczania elementarnego w greckiej szkole, zarówno w helleńskiej, jak i chrześcijańskiej. Po opanowaniu liternictwa zadaniem uczniów było przepisywanie i odczytywanie dłuższych fragmentów tekstu w postaci gnom i chrej¹⁴. Chreja wedle retora Aftoniusza (IV w. po Chr.): „Jest to krótkie wspomnienie trafnie odnoszące się do jakiejś postaci. Jako pożyteczne (*chreiōdēs*) nazywane jest chreją”¹⁵.

Chreja była gatunkiem literatury antycznej, który ze względu na swą treść i cele silnie związany był z cynikami, a zwłaszcza z postacią Diogenesa, który występuje jako główny bohater i zarazem postać wypowiadająca się (*prosōpon*) w setkach tego rodzaju utworów¹⁶. Ta wielowiekowa popularność Diogenesa „Psa”, o której pisze Tadeusz Sinko, trwała do czasów późnego antyku i odnosiła się także do edukacji szkolnej¹⁷. Jednym z takich „zeszytów szkolnych”, zachował się w czwartowiecznym papirusowym kodeksie P.Bur. I, który pochodzi najprawdopodobniej z chrześcijańskiej szkoły w Egipcie¹⁸. Uczeń najpierw ćwiczył się w pisaniu imienia Diogenesa wraz z kilkoma innymi wyrazami, a na kolejnych kartach przepisywał już całe zdania. Tworzyły one w ten sposób zbiorek anegdot z udziałem filozofa z Synopy. W omawianym papirusie odnajdujemy pięć takich krótkich chrej, które warto w tym miejscu przytoczyć:

Widząc muchę na swym stole, rzekł:
„I Diogenes karmi pasożyta”¹⁹.

¹⁴ *The Chreia and Ancient Rhetoric*, vol. II, red. R.F. Hock, E.N. O’Neil, Leiden 2002, s. 1-4.

¹⁵ Aftoniusz, *Peri Chreia*, 3, [w:] *The Chreia and Ancient Rhetoric*, vol. I: *The Progymnasmata*, red. R.F. Hock, E.N. O’Neil, Atlanta 1986, s. 224-225; polskie tłumaczenie przytaczam za D. Jasińskim, *Retoryka w służbie hagiografii w „Żywocie Szymona Głupka”*, „U Schyłku Starożytności: Studia Źródłoznawcze” 2010, t. 9, s. 59. Z kolei w datowanym na III w. po Chr. papirusie PSI I.85 z Oksyrynchos odnajdujemy definicję chrei jako zwięzłego wspomnienia przypisanego bliżej nieznanego postaci, nazwanego chreją dlatego, że jest „rzeczą użyteczną” (*chreiōdēs*), *The Chreia...* (2002), s. 94-97.

¹⁶ *The Chreia...* (2002), s. 3. Chreja była wykorzystywana przez Diogenesa i innych cyników do celów retorycznych. Była ona uzupełnieniem zachowań wynikających z *kynikos bios*, zob. R.B. Branham, *Diogenes Rhetoric and the Invention of the Cynicism*, [w:] *Le cynisme ancien et ses prolongements...*, s. 450-451. H.A. Fischel podaje ogólną definicję chrei jako zwięzłej, realistycznej anegdoty zazwyczaj odnoszącej się do mędrca-filozofa, którą wieńczy wymowna sytuacja lub prawda wypowiedziana w formie gnomy, apoftegmatu lub przysłowia. Natomiast wśród tego gatunku literackiego wyróżniają się chreje cynickie (lub cynizujące), które charakteryzują się dziwacznym, skrajnym, a często nawet burleskowym zachowaniem lub kończącym stwierdzeniem głównego bohatera, czyli cynickiego mędrca. Takie zachowanie lub wypowiedź stają się podstawą dla zaprezentowania cynickich idei i wartości. Zakończenie jest zazwyczaj błyskotliwe, dowcipne i zawierające puentę, zob. *Studies in Cynicism and the Ancient Near East: the Transformation of a „Chria”*, [w:] *Religions in Antiquity. Essays in Memory of Erwin Ramsdell Goodenough*, red. J. Neusner, Leiden 1970, s. 375.

¹⁷ *Wielowiekowa popularność Diogenesa „Psa”*, „Meander” 1960, t. 15, nr 2, s. 86-99.

¹⁸ *The Chreia...* (2002), s. 5-6.

¹⁹ Chreje o podobnej treści odnajdujemy u Diogenesa Laertiosa, z tym że tam cynik zwraca się do myszy, a nie od muchy, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, pol. przekł. I. Krońska, K. Leśniak, W. Olszewski, B. Kupis, Warszawa 1984, VI 40, s. 311. Zmiana myszy na muchę może być świadoma lub wynikać z błędu, zob. *The Chreia...* (2002), s. 10.

Widząc uczącą się czytać kobietę, rzekł:
„O! Miecz jest zaostrzany”.
Widząc kobietę dającą rady kobiecie, rzekł:
„Kobra przez żmiję jest zaopatrywana w jad”.
Widząc Etiopę chrupiącego biały chleb [rzekł]:
„Spójrz! Noc połyka dzień”.
Widząc wypróżniającego się Etiopę, rzekł:
„O! Kociołek z wydrążoną dziurą”²⁰.

Chreje te wydają się spełniać podwójną funkcję. Oprócz nauki języka greckiego wydają się wpajać już kilkuletnim chłopcom określone postawy wobec barbarzyńców i kobiet, których stereotypowe cechy zostały w tych prostych anegdotach uwypuklone w humorystyczny sposób. W ten sposób budowano w młodych Grekach poczucie przynależności do ich grupy społeczno-kulturowej, stawiającej się ponad ludność nie-grecką i postrzegającej określone cechy i zachowania kobiecie, a co za tym idzie także i zniewieściałość, za godne krytyki²¹. Chreje diogenejskie pojawiają się w wielu tekstach szkolnych, które dotrwały do naszych czasów, zarówno w tych z okresu wczesnego cesarstwa, jak i tych z czasów późnej starożytności. Wiele anegdot z filozofem z Synopy w roli ich głównego bohatera (*prosōpon*) jest znanych jedynie z tych tekstów szkolnych. Przykładem jest choćby chreja zachowana na datowanym na I w. po Chr. papirusie P.Mich.inv.41 oraz na pochodzącym z III lub IV w. po Chr. ostrakonie z Teb egipskich SB I.5730, w której Diogenes zapytany o to, gdzie zamieszkują Muzy, miał odpowiedzieć, że w duszach ludzi wykształconych²². Jest to przykład anegdoty, która, choć nie zawiera wątków cynickich, została przypisana Diogenesowi²³.

W tekście szkolnym wykorzystano jednak niezwykłą wśród uczniów popularność Diogenesa, który wypowiada słowa podkreślające wartość edukacji. Chreja ta była wykorzystywana w nauce greki w ciągu kilku stuleci, co świadczy tak o konserwatywności systemu nauczania, jak i o popularności chrej cynickich. Powszechnie znane były również chreje opowiadające o spotkaniu filozofa z Synopy z Aleksandrem Wielkim. Także one pojawiają się wśród szkolnych ćwiczeń językowych. Zestawienie człowieka tak potężnego jak Aleksander z filozofem niemającym niemal nic więcej prócz cnoty nadawało się znakomicie do wypełniania funkcji moralizatorskiej i wychowawczej

²⁰ P.Bur. I. ww. 141-68, [w:] *The Chreia...* (2002), s. 9; pol. przekł. A.I. Szoka.

²¹ *The Chreia...* (2002), s. 11; T.J. Morgan, *Literate education in the Hellenistic and Roman worlds*, Cambridge 1998, s. 120-151.

²² P.Mich.inv.41, ww. 5-6, [w:] *The Chreia...* (2002), s. 21-22; SB I.5730, ww. 6-10, [w:] *The Chreia...* (2002), s. 45-48. Na ostrakonie tym zachowały się dwie chreje. Druga anegdota opowiada o Etiopie jedzącym biały chleb, jest niemal zgodna z przytoczoną powyżej z papirusu P.Bur. I.

²³ Te same słowa Hermogenes wkłada w usta Platona, zob. *Peri Chreia*, ww. 6-8, [w:] *The Chreia...* (1986), s. 174-175.

w szkole²⁴. Setki krążących w świecie antycznym chrej z Diogenesem jako krytykiem różnorodnych zachowań i osób, a także tych, które odwoływały się do cech pożądanych w procesie kształcenia, jak wstrzemięźliwość czy stronienie od luksusu, stanowiły niewyczerpane źródło dla pedagogów.

Wśród zachowanych chrej szkolnych są też takie, które wprost odwołują się do haseł i zasad cynickich. Sposób tego odnoszenia się jest różny. We fragmentarycznie zachowanym papirusie z drugiej połowy II w. po Chr. Diogenes zapytany o to, dlaczego złoto jest tak blade, odpowiada, że to z powodu intryg, które liczni szykują przeciw niemu²⁵. Cynicka krytyka pożądania bogactwa jest w tym przypadku wyrażona poprzez metaforę, którą uczniowie byli w stanie pojąć sami. Z pewnością komentarza nauczyciela wymagała chreja, którą, po uzupełnieniach, odczytujemy z papirusu P.Sorb.inv.2150 (wcześniej oznaczonym jako P.Rein. II.85): „Diogenes Cynik zapytany przez kogoś, «Kto wśród ludzi jest bogaty», odpowiedział, «Człowiek samowystarczalny (*autarkēs*)»²⁶.

Jeżeli oczywiście tekst ten nie był jedynie bezrefleksyjnie przepisywany, to możemy stwierdzić, że już kilkuletni uczniowie zapoznawali się w szkole z podstawowymi pojęciami z cynickiego słownika filozoficznego, czego przykładem jest nawiązanie w przytoczonej chrei do terminu *autarkēia*²⁷.

Rozpowszechnienie cynickiej literatury nie obejmowało wyłącznie szkół elementarnych. Chreje z Diogenesem jako głównym bohaterem – *prosōponem* pojawiają się również w ćwiczeniach na kolejnych szczeblach edukacji. Pod kierownictwem nauczyciela gramatyki (*grammatikos*) uczniowie praktykowali deklinacje i koniugacje (*klisis*)²⁸. Wykorzystywali do tego celu także chreje diogenejskie. Ich zadaniem było przepisywanie tej samej chrei kilkakrotnie, jednak zmieniając przypadki rzeczowni-

²⁴ P.Oslo III.177, ww. 1-4, [w:] *The Chreia...* (2002), s. 24-26. Pierwszym ze wzorów dla tego rodzaju kompozycji była z pewnością legenda o wizycie Solona u Krezusa w stolicy jego królestwa w Sardes. W jej trakcie ateński mędrzec przekonywał króla, że wielkie bogactwo nie jest równoważne ze szczęściem, Herodot, *Historiae*, I 29-33, t. I, red. K. Hude, Oxford-London-New York 1908, s. 14-18. Na temat popularności legendy o spotkaniu między Solonem i Krezusem w późniejszej literaturze antycznej, zob. I. Frings, *Der Weise und der König: Solon und Kroisos bei Herodot und Lukian*, Toruń 1996, s. 1-46.

²⁵ P.Vindob.G. 19766, ww. 3-5, [w:] *The Chreia...* (2002), s. 38-40.

²⁶ P.Sorb.inv.2150, [w:] *The Chreia...* (2002), s. 41-44, pol. przekł. A.I. Szoka. Duże luki w tekście tej chrei powodują, że w jako *prosōpon* może tutaj występować również Antystenes. Tekst edytor tekstu uzupełnia, opierając się na *Gnomologium Vaticanum*.

²⁷ Uczniowie poznawali postać Diogenesa i jego filozofię, co stanowiło część programu, w ramach którego przekazywana była im wiedza o kulturalnym dziedzictwie. Oprócz cynika pojawiały się w tekstach inni filozofowie, R.F. Hock, *Cynics and Rhetoric*, [w:] *Handbook of Classical Rhetoric in the Hellenistic Period 330 B.C. – 400 A.D.*, red. S.E. Porter, Leiden 1997, s. 764-765.

²⁸ Zob. E. Szabat, *Wprowadzenie do badań...*, s. 143-147; na temat wykształcenia się profesji nauczyciela literatury i jego społecznej funkcji w świecie rzymskim zob. R.A. Kaster, *Guardians of Language: The Grammarian and Society in Late Antiquity*, Berkeley-Los Angeles-London 1988, s. 35-70.

ków, czasy i osoby. Wśród zdań przypisywanych Diogenesowi pojawiają się te, które uczniowie mogli znać z edukacji podstawowej, jak chreja mówiąca o tym, że Muzy zamieszkują w duszy wykształconych ludzi²⁹, ale też ta o poszukiwaniach w ciągu dnia człowieka przez zaopatrzonego w lampę filozofa z Synopy, której odmianę odnajdujemy w pochodzącej z przełomu IV i V w. po Chr. *Ars grammatica* Diomedesa³⁰. Nie brakuje również przykładów obecności chrej na trzecim poziomie edukacji, który obejmował kurs retoryki³¹. Uczniowie przygotowywali się do komponowania własnych deklamacji (*meletai*) pod kierunkiem retora (nazywanego czasami sofistą), uczyli się o różnych rodzajach kompozycji, które wykorzystywane były w praktyce retorycznej, a wśród nich również o chrei. W tym celu wykonywali oni żmudne ćwiczenia zwane *progymnasmata*. Spisane i zachowane *progymnasmata* w materiale papirusowym lub wśród pism znanych nauczycieli retoryki, jak Libaniusza czy Aftoniusza z Antiochii, mogą być traktowane jak starożytne „zeszyty ćwiczeń” retoryki (liczyły one zazwyczaj czternaście ćwiczeń, z których każde dotyczyło innego gatunku sztuki retorycznej), a obecnie stanowią źródło do poznania metod nauczania w szkołach retorycznych³². Zachowane *progymnasmata* najczęściej zawierają rozdziały dotyczące chrej (obok części poświęconych innym gatunkom jak parafraza mitu-*mythos* czy pochwała-*enkomion*). Ich treść stanowią przede wszystkim ćwiczenia polegające na wykorzystaniu chrej w deklamacji retorycznej, poprzez wyszczególnienie i opisanie jej części składowych. „Na warsztat” retora były brane również chreje cynickie. Jedną z bardziej popularnych w retorycznej tradycji była chreja mówiąca, że: „Diogenes, widząc niewłaściwie zachowującego się młodzieńca, uderzył jego pedagoga, mówiąc: «Dlaczego uczysz go takich rzeczy?»”³³.

Jedno z najobszerniejszych opracowań tej chrei przedstawił Libanisz w swych *Progymnasmatach*. Otwiera je część pochwalna dedykowana Diogenesowi (*enkomiastikon*), która rozpoczyna się ogólnym uznaniem dla filozofów, którzy różnią się od ludzi w tym samym stopniu, co ludzie od dzikich zwierząt. Sam Diogenes odrzucił studia nad wymiarami ziemi i nieba, nad biegiem słońca i księżyca, a poświęcił się podążaniu za cnotą. Poprzez swoją wędrówkę z kijem w dłoni i ulepszaniu napotkanych ludzi

²⁹ Jan Doksopatres, *Homiliae 2*, [w:] *The Chreia...* (2002), s. 74-77.

³⁰ *Diomedes, Ars grammatica*, ww. 50-68, [w:] *The Chreia...* (2002), s. 67-73; zob. R.F. Hock, *op. cit.*, s. 765-766.

³¹ E. Szabat, *Wprowadzenie do badań...*, s. 131. Autorka podkreśla, że standardowy podział programu greckiej edukacji na trzy szczeble nie znajduje oparcia w źródłach i zapewne nie funkcjonował on w pełni w praktyce. W moich rozważaniach odwołuję się jednak do podziału trój etapowego, ponieważ ma on odzwierciedlenie w analizowanych pismach, które używano na kolejnych, trzech szczeblach edukacji; por. R.A. Kaster, *op. cit.*, s. 45-47.

³² E. Szabat, *Wprowadzenie do badań...*, s. 150.

³³ Libanisz, *Progymnasmata 3*, 2.1, [w:] *The Chreia...* (2002), s. 113-138; *idem, Progymnasmata*, III, β , red. R. Förster, [w:] *Opera*, vol. VIII, Leipzig 1915, s. 63-102.

wyzaczył siebie samego na towarzysza Heraklesa³⁴. Kolejno retor przechodzi do części opisowej (*paraphrastikon*), gdzie w przejrzysty sposób przedstawia scenkę, która odbywa się w chrei. Następnie mamy uzasadnienie zachowania Diogenesa (*aitia*), który wymierzył słuszną karę złemu nauczycielowi, gdyż młodzieńcy są ze swej natury skłonni do błędów, a ich rodzice płacą niemałe kwoty pedagogom, którzy mają kształtować ich charaktery. Jeśli ma się do czynienia z nauczycielem niebędącym człowiekiem przyzwoitym, wówczas należy żywić jak najgorsze obawy co do wychowania ucznia. Bicie, duszenie i nawet torturowanie tych, którzy źle zajmują się powierzonymi im wychowanekami, jest dopuszczalne tak samo, jak wymierzanie kar niewolnikom. Nauczyciel albo nie przypilnował chłopca, albo nie uważał jego zachowania za naganne. W obu przypadkach to właśnie on zasłużył na karę³⁵. Następnie Libaniusz odpiera zarzut, że to uczeń powinien otrzymać razy od Diogenesa, a nie wychowawca. Fazę tę określa się jako kontrargumentacja (*ek tou enantiou*), którą Libaniusz ostatecznie odpiera poprzez stwierdzenie, że wychowawcy nie mogą być uprzywilejowani poprzez zbieranie jedynie pochwał za osiągnięcia wychowaneków bez ponoszenia kary za popełnione przez nich błędy³⁶. Dla poparcia tej argumentacji przytaczane jest porównanie (*parabole*), które jest kolejnym etapem w tego rodzaju ćwiczeniu. W przypadku tej chrei autor posługuje się kilkoma porównaniami. Mówi między innymi o nauczycielu chóru, który zwalniany jest, gdy ten fałszuje, o winie kapitana okrętu i dowódcy za błędy marynarzy i żołnierzy. Z kolei za wołu, który kogoś ubodzie lub za nieokiełznane źrebę odpowiadają, odpowiednio, pasterz i jeździec³⁷. Porównania muszą zostać poparte przykładem historycznym lub mitologicznym (*paradeigma*). W tym przypadku jest to proces dowódców bitwy pod Arginuzami i przykład Temistoklesa, który, wygnany przez Ateńczyków, został przyjęty przez Spartan³⁸. Ćwiczenie zamyka krótkie zakończenie (*epilogos brachys*), w którym stwierdza się, że Diogenes postąpił słusnie i nie należy powstrzymywać się od wychwalania filozofa³⁹.

Przytoczony fragment stanowił część przykładowego zbioru ćwiczeń retorycznych, który przygotował Libaniusz zapewne dla uczniów w swojej szkole. Nie należy więc z tego tekstu wyciągać daleko idących wniosków co do zainteresowań retora filozofią cynicką. Poza *Progymnasmata* wątki cynickie rzadko goszczą w pismach Libaniasza. Tam, gdzie się pojawiają, wyrażają raczej krytyczne zdanie na temat degeneracji współ-

³⁴ *Ibidem*, 2.1-2, [w:] *The Chreia...* (2002), s. 157.

³⁵ *Ibidem*, 2.3-11, s. 157-161.

³⁶ *Ibidem*, 2.12-17, s. 161-165.

³⁷ *Ibidem*, 2.18-19, s. 165.

³⁸ *Ibidem*, 2.20-21. Po przykładzie historycznym powinno nastąpić przytoczenie świadectwa starożytnych autorów (*martyria palaion*) na poparcie argumentacji, jednak w przypadku tego ćwiczenia niestety fragment ten zaginął.

³⁹ *Ibidem*, 2.22, s. 165-167.

czesnego cynizmu, w czym retor z Antiochii jest zgodny z opinią swego przyjaciela, cesarza Juliana⁴⁰. To popularność chrej diogenejskich wpłynęła na wybór tematu ćwiczenia. Znaczenie miała też burleskowa i zaskakująca treść anegdoty, kiedy karcony jest wychowawca zamiast ucznia, co oczywiście jest zupełnie nietypowym zachowaniem wbrew konwencji i normom, lecz charakterystycznym dla cynizmu. Była to również znakomita okazja dla retora do przedstawienia popisowej obrony Diogenesa. Poza tym dla uczniów znających postać Diogenesa z Synopy od najwcześniejszych lat edukacji opracowanie chrej z jego udziałem było zadaniem łatwym⁴¹. Chreję tę opracowali też liczni starożytni mistrzowie retoryki i ich bizantyńscy komentatorzy, między innymi już przed Libaniszem sięgnął po nią słynny sofista Hermogenes z Tarsu (ok. 160-230). Jest ona obecna w innych czwartowiecznych i późniejszych *progymnasmatach* (Aftoniusza z IV w., Mikołaja z Myry z V w., Pryscjana z Cezarei Mauretańskiej z V/VI w., Pseudo-Mikołaja z Myry datowanych najwcześniej na VI w., Anonima opierającego się na Doksopatresie po 1042 r.)⁴². Z kolei popularne chreje, których tematem było spotkanie Aleksandra Wielkiego z Diogenesem, były wykorzystywane w ćwiczeniach retorycznych. Przykład tego rodzaju ćwiczenia znajdujemy w komentarzu do *Progymnasmata* Aftoniusza autorstwa Jana biskupa Sardes (pierwsza połowa IX w.), które ten ostatni zaczerpnął od autora znanego pod imieniem Sopatra, prawdopodobnie działającego w V w.⁴³ W chrei będącej przedmiotem tego ćwiczenia król gani filozofa za to, że śpi on całą noc. Aleksander wyraża krytykę za pomocą cytatu z *Iliady* („Temu, co w radzie zasiada, spać całą noc nie przystoi”). Z kolei Diogenes odpowiada cytatem z tego samego poematu: „Wszakże narodom przewodzi i ma kłopotów tak wiele!”⁴⁴.

Przedstawienie popularności chrej cynickich w edukacji szkolnej, a szczególnie retorycznej, jest konieczne ze względu na przenikanie popularnych wątków „psiej filozofii” do literatury pozornie z cynizmem niemającej nic wspólnego. Ich autorzy przechodzili przez omówione szczeble edukacji i prawdopodobnie zapoznawali się z postacią Diogenesa, a wiele chrej z jego udziałem pamiętali do końca życia.

---

⁴⁰ Or. XVII, 16, red. Förster, [w:] *Opera*, vol. II, Leipzig 1904, s. 213; *Mowa XVIII*, 157, s. 143. W obu mowach Libanisz krótko nawiązuje do pisma Juliana *Do cynika Herakliusza* i do jej tytułowego bohatera, który starał się naśladować Diogenesa i Antystenesa, lecz nie reprezentował niczego oprócz bezwstydnosci.

⁴¹ Zob. R.F. Hock, *op. cit.*, s. 765-766.

⁴² Zob. *The Chreia...* (1986), s. 316; *The Chreia...* (2002), s. 212-217, 254-258.

⁴³ Na temat identyfikacji Sopatra zob. E. Szabat, *Sopatroi*, [w:] *Sofiści i retorzy greccy w cesarstwie rzymskim (I-VII w.)*, oprac. P. Janiszewski, K. Stebnicka, E. Szabat, Warszawa 2011, s. 409-410.

⁴⁴ Jan z Sardes, *Commentarium in Aphthonii*, [w:] *The Chreia...* (2002), s. 98-112; Homer, *Iliada*, 2.24-25, pol. przekł. K. Jeżewska, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1981, s. 29. Jest to przykład tzw. podwójnej chrei. Wypowiedź Aleksandra może być samodzielną chreją lub być częścią chrei z wypowiedzią Diogenesa.

Stanowiło to bowiem część dziedzictwa kulturalnego Greków, którą przekazywano w późnoantycznych szkołach zarówno poganom, jak i chrześcijanom. Chreje te nie były jedynie mechanicznie wykorzystywane w literaturze szkolnej i retorycznej. Miały one do spełnienia nadal funkcję moralizatorską. Świadczą o tym słowa Focjusza, który streszczając *Wypisy sentencji i nauk* Jana Stobajosa, stwierdza, że tenże przygotował zbiór ekscerptów, sentencji i pouczeń, należących do poetów, retorów oraz sławnych mężów, aby w ten sposób pomóc swojemu synowi Septymiuszowi: „w wywczeniu i ulepszeniu naturalnej właściwości ludzi, wyposażonych w zbyt słabą pamięć do lektur”⁴⁵. Zauważmy, że w antologii *Florilegium* Diogenes z Synopy jest jednym z dwudziestu najczęściej cytowanych źródeł (na ponad 450 pisarzy w niej ujętych). Związanych z nim chrej i innych krótkich opowiadań jest w pracy Stobajosa ponad sześćdziesiąt, a oprócz niego pojawiają się też inni cynicy⁴⁶. Być może znajomość popularnych cynickich chrej miała również wpływ na kształtowanie się podobnych pod względem formy utworów związanych z chrześcijańskimi ascetami. Przykładem może być tekst pochodzący ze zbioru zwanego *Apoftegmatami Ojców Pustyni* lub *Księgą starców* (*Gerontikonem*) i przypisany egipskiemu abbie Anubowi. Apoftegmat mówi o tym, że abba rzucił kamieniami w posąg, a następnie klękał przed nim i prosił o wybaczenie. Zapytany przez brata Pojmena (przed 356-po 449), dlaczego tak czyni, odpowiedział, że właśnie taką posagową niewzruszoność na obelgi i pochwały powinien zachowywać mnich. Apoftegmat przypomina chreję, w której Diogenes składa prośby do statuetki bóstwa, aby wyuczyć w sobie zdolność do odmowy prośbom własnego ciała⁴⁷.

Warto w tym miejscu wspomnieć o jeszcze jednym ciekawym świadectwie popularności chrej diogenejskich. Jest to apoftegmat zawierający wypowiedź Diogenesa z Synopy odnaleziony w postaci *graffito* w Herkulanum. Utwór reprezentuje jedną z wielu znanych anegdot z jego udziałem o charakterze mizoginicznym. Napis datowany jest na I w. po Chr.: „Filozof Diogenes Cynik, widząc kobietę znoszoną przez rzekę, rzekł: «Niech zło zostanie poniesione przez zło»”⁴⁸.

⁴⁵ Focjusz, *Biblioteka*, kod. 167, t. II, pol. przekł. O. Jurewicz, Warszawa 1988, s. 41. Tekst oryginalny za: Photius, *Bibliotheca*, t. II, red. i fr. przekł. R. Henry, Paris 1960, s. 149.

⁴⁶ D. Krueger, *Diogenes the Cynic among the Fourth Century Fathers*, „Vigiliae Christianae” 1993, vol. 47, s. 32.

⁴⁷ Diogenes Laertios, VI 49, s. 336; *Apoftegmaty Ojców Pustyni*, t. I: *Gerontikon – Księga starców, Abba Anub*, 1 (138), pol. przekł. M. Borkowska, Kraków 2004; zob. F.G. Downing, *Cynics and Christian Origins*, Edinburgh 1992, s. 267-268.

⁴⁸ *Supplementum Epigraphicum Graecum* 26, Alphen ann den Rijn-Germantown, MD 1979, No. 1138, s. 264; zob. analizę tej chrei autorstwa J. Molesa, w której badacz stwierdza, że sens wypowiedzi cynika nie ma charakteru mizoginicznego, lecz zawiera przesłanie, że również kobieta może przez złe doświadczenie dotrzeć do cnoty, *The Woman and the River: Diogenes' Apophthegm from Herculaneum and Some Popular Misconceptions about Cynicism*, „Aperion” 1983, vol. 17, s. 125-130.

Postać Diogenesa i wątki cynickie nie pojawiały się w edukacji oczywiście po to, aby zachęcić uczniów do cynizmu. Chreje diogenejskie w pierwszej kolejności służyły do ćwiczeń językowych i retorycznych, a używano ich często, ponieważ weszły szeroko do kanonu literatury szkolnej dzięki swej humorystycznej treści i powszechnej znajomości wśród społeczeństwa greckiego. Dopiero w drugiej kolejności, dzięki sile oddziaływania nauki szkolnej, miały wpoić młodzieży wybrane zasady, których głosicielami byli cynicy, a które w powszechnym osądzie były uznawane za pożądane. Literatura cynicka używana w edukacji szkolnej nie była więc zasadniczo przejawem żywego cynizmu, ale przykładem jego dziedzictwa. Oczywiście tam, gdzie chreje były głoszone przez wciąż działających filozofów cynickich oraz gdzie inspiracja tymi tekstami prowadziła do zachowań przypisanym cynikom, tam uznać możemy tę literaturę za element wciąż żywego cynizmu.

Z tym drugim zjawiskiem mamy być może do czynienia w przypadku młodego Ifiklesa, kolegi z klasy Juliana z czasów szkolnej edukacji w Nikomedii pod kierownictwem wychowawcy Mardoniusza. Ifikles mógł właśnie w tekstach szkolnych odnaleźć swoją fascynację cynizmem i pod ich wpływem rozpocząć *kynikos bios*⁴⁹. Sam Julian również znał i przytaczał krótkie wypowiedzi Diogenesa z Synopy, które wyrażały zasady cynickiego życia, jak na przykład tę, że to nie między ludźmi, którzy żywią się jedynie chlebem, spotyka się tyranów, ale między tymi, którzy uczują kosztownie⁵⁰.

Bibliografia

Apoftegmaty Ojców Pustyni

Apoftegmaty Ojców Pustyni, t. I: *Gerontikon – Księga starców*, pol. przekł. M. Borkowska, Kraków 2004.

Chreje

The Chreia and Ancient Rhetoric, vol. II, red. R.F. Hock, E.N. O’Neil, Leiden 2002.

The Chreia and Ancient Rhetoric, vol. I: *The Progymnasmata*, red. R.F. Hock, E.N. O’Neil, Atlanta 1986.

Diogenes Laertios

Diogenes Laertius, *Lives of eminent philosophers*, vol. II, red. R.D. Hicks, London-New York 1925.

⁴⁹ W mojej opinii nie jest to wykluczone, szczególnie jeżeli Mardoniusz wprowadził swoich podopiecznych w jakieś podstawy filozofii cynickiej. Julian widzi w swym pedagogu przede wszystkim tego, który ukazał mu świat Homera i Hezjoda. Mardoniusz starał się, aby literatura stała się pasją jego ucznia, w której znajdzie przyjemność, którą inni odnajdują w wyścigach konnych, widowiskach pantomimicznych i tanecznych, Julian Apostata, *Misopogon, czyli nieprzyjaciel brody*, 351B-352B, red. i pol. przekł. A. Pająkowska, Wrocław 2009, s. 29-31. Libaniusz stwierdza natomiast, że Mardoniusz spełniał też funkcję wychowawcy, jako osoba czuwająca nad cnotą wstrzemięźliwości, a w wśród jego wychowanków panował raczej skromny strój, *Mowa pogrzebowa na cześć Juliana*, 11.

⁵⁰ Or. IX, 198d-199a, s. 166-167.

Diomedes

Ars grammatica, [w:] *The Chreia and Ancient Rhetoric*, vol. II, red. R.F. Hock, E.N. O'Neil, Leiden 2002, s. 67-73.

Eunapiusz z Sardes

Philostratus and Eunapius, *Lives of the Sophists*, red. W.C. Wright, London-New York 1922.

Focjusz

Focjusz, *Biblioteka*, t. II, pol. przekł. O. Jurewicz, Warszawa 1988.

Photius, *Bibliotheca*, t. II, red. i fr. przekł. R. Henry, Paris 1960.

Herodot z Halikarnasu

Herodoti Historiae, t. I, red. K. Hude, Oxford 1908.

Homer

Iliada, pol. przekł. K. Jeżewska, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1981.

Inskrypcje

Supplementum Epigraphicum Graecum 26, Alphenann den Rijn-Germantown, MD 1979.

Jan Doksopatros

John Doxopatres, *Homiliae 2*, [w:] *The Chreia and Ancient Rhetoric*, vol. II, red. R.F. Hock, E.N. O'Neil, Leiden 2002, s. 74-77.

Jan Stobajos

Joannis Stobaei, *Anthologium*, vol. III, red. O. Hense, Berlin 1894.

Jan z Sardes

John of Sardis, *Commentarium in Aphthonii*, [w:] *The Chreia and Ancient Rhetoric*, vol. II, red. R.F. Hock, E.N. O'Neil, Leiden 2002, s. 98-112.

Julian cesarz rzymski

Julian Apostata, *Misopogon, czyli nieprzyjaciel brody*, red. i pol. przekł. A. Pająkowska, Wrocław 2009.

Julien L'Empereur, *Oeuvres complètes*, t. II, p. 1, red. G. Rochefort, Paris 1963.

Libaniusz

Libanii Opera, vol. II, red. R. Förster, Leipzig 1904.

Libanii Opera, vol. VIII, red. R. Förster, Leipzig 1915.

Libanius, *Progymnasmata 3*, [w:] *The Chreia and Ancient Rhetoric*, vol. II, red. R.F. Hock, E.N. O'Neil, Leiden 2002, s. 113-210.

Opracowania

Athanassiadi P., *Julian and Hellenism – An Intellectual Biography*, London-New York 1992.

Bouffartigue J., *Le cynisme dans le cursus philosophique au IVe siècle*, [w:] *Le cynisme ancien et ses prolongements: Actes du colloque international du CNRS, Paris 22-25 juillet 1991*, dir. M.-O. Goulet-Cazé, R. Goulet, Paris 1993, s. 339, 358.

Branham R.B., *Diogenes Rhetoric and the Invention of the Cynicism*, [w:] *Le cynisme ancien et ses prolongements: Actes du colloque international du CNRS, Paris 22-25 juillet 1991*, dir. M.-O. Goulet-Cazé, R. Goulet, Paris 1993, s. 445-473.

Dictionnaire des philosophes antiques, t. III, dir. R. Goulet, Paris 2000.

- Downing F.G., *Cynics and Christian Origins*, Edinburgh 1992.
- Fischer H.A., *Studies in Cynicism and the Ancient Near East: the Transformation of a „Chria”*, [w:] *Religions in Antiquity. Essays in Memory of Erwin Ramsdell Goodenough*, red. J. Neusner, Leiden 1970, s. 372-411.
- Frings I., *Der Weise und der König: Solon und Kroisos bei Herodot und Lukian*, Toruń 1996.
- Hock R.F., *Cynics and Rhetoric*, [w:] *Handbook of Classical Rhetoric in the Hellenistic Period 330 B.C. – 400 A.D.*, red. S.E. Porter, Leiden 1997, s. 755, 775.
- Höistad R., *Cynic Hero and Cynic King: Studies in the Cynic Conception of Man*, Uppsala 1948.
- Kaster R.A., *Guardians of Language: The Grammarian and Society in Late Antiquity*, Berkeley-Los Angeles-London 1988.
- Kojève A., *Julian Apostata 331/332-363*, [w:] *Historia filozofii politycznej*, cz. 2, red. P. Nowak, Warszawa 2016, s. 138-154.
- Krueger D., *Diogenes the Cynic among the Fourth Century Fathers*, „Vigilae Christianae” 1993, vol. 47, s. 29-49.
- Moles J., *The Woman and the River: Diogenes’ Apophthegm from Herculeaneum and Some Popular Misconceptions about Cynicism*, „Aperion” 1983, vol. 17, s. 125, 130.
- Morgan T.J., *Literate education in the Hellenistic and Roman worlds*, Cambridge 1998.
- Olszaniec S., *Krag uczniów Aidesiosa. Przyczynek do problematyki środowisk neoplatonickich w 2 połowie IV wieku*, „AUNC – Historia” 1999, nr 31, s. 157, 171.
- Sinko T., *Wielowiekowa popularność Diogenesa „Psa”*, „Meander” 1960, t. 15, nr 2, s. 86-99.
- Sofisci i retorzy greccy w cesarstwie rzymskim (I-VII w.)*, oprac. P. Janiszewski, K. Stebnicka, E. Szabat, Warszawa 2011.
- Szabat E., *Teachers in the Eastern Roman Empire (Fifth-Seven Centuries). A Historical Study and Prosopography*, [w:] *Alexandria: Auditoria of Kom El-dikka and Late Antique Education, Journal of Juristic Papyrology Supplement 8*, Warszawa 2007, s. 177-345.
- Szabat E., *Wprowadzenie do badań nad edukacją u schyłku starożytności (V-VII w.)*, „U Schyłku Starożytności: Studia Źródłoznawcze” 2007, t. 6, s. 110-171.
- Winiarczyk M., *Problem autorstwa dzieł Diogenesa z Synopy*, „Meander” 2004, nr 5-6, s. 337-347.

Streszczenie

Filozofia cynicka znajdowała swoich zwolenników do końca IV wieku po Chr. Wśród najważniejszych źródeł, które przedstawiają działalność cyników w schyłkowym okresie są dwie mowy cesarza rzymskiego Juliana (361-363). W obu mowach władca surowo napomniął współczesnych cyników za odejście od zasad pierwotnego cynizmu. Julian posiadał rozległą wiedzę na temat filozofii cynickiej i jej założycieli: Antystenesa, Diogenesa z Synopy, Kratesa z Teb. Prawdopodobnie wiadomości te posiadał w ramach studiów filozoficznych. Jednakże nie jest wykluczone, że przyszedł cesarz zetknął się z cynizmem znacznie wcześniej, w początkach swojej edukacji w Nikomedii między 338-342. Podstawowe zasady cynickiej filozofii, a przede wszystkim postać słynnego Diogenesa Psa, były przedstawiane uczniom w greckiej szkole w ramach kursu czytania i pisania. Wynikało to z szerokiej popularności greckiej chreii, w której filozof z Synopy był głównym bohaterem. Podobnie, chreie z Diogenesem jako główną, wypowiadającą się postacią były stosowane na wyższych poziomach edukacji, obejmujących również szkoły retoryczne. Tak duża popularność cynickiej chreii na szkole uczącej dzieci czytania i pisania potwierdzona jest przez teksty szkolne, które zachowały się wśród papirusów oraz podręczników sztuki retorycznej. Nie można również wykluczyć, że w niektórych przypadkach uczniowie wybierali cynicki model życia pod wpływem postaci Diogenesa i zasad cynizmu, z którymi zapoznawali się w ramach podstawowej edukacji. ramach podstawowej edukacji.

Słowa kluczowe: cynicy (filozofia grecka), edukacja grecka, retoryka starożytna, cesarstwo rzymskie, anegdota (Grecja).

ELEMENTS OF CYNIC PHILOSOPHY IN PRIMARY EDUCATION
DURING THE ERA OF THE LATE ROMAN EMPIRE

S u m m a r y

Ancient Cynicism was a philosophy practiced up to the 4th century A.D. Among the key sources that describe the activities of Cynics during this period are two speeches by the Roman emperor, Julian (361-363). Within these two speeches he criticized the contemporary supporters of Cynicism. Julian had an extensive knowledge about the rules of Cynicism and about the lives of its founders: Antisthenes, Diogenes of Sinope, and Crates of Thebes. He possibly acquired this knowledge during his philosophical studies. It is possible, however, that the future emperor came into contact with cynicism much earlier, during a period of his primary education in Nicomedia between 338 and 342. Elements of Cynicism, especially the figure of the famous Diogenes the Dog, were presented at the Greek-speaking school in reading and writing courses. It was so because of the widespread popularity of Greek chreia in which the Sinopean philosopher was a main character. The chreiae with Diogenes as the main figure were also used in higher levels of education, including the schools of rhetoric. Such popularity of Cynic chreia in primary education is confirmed by the texts used in the classroom, preserved among the papyri, and in the handbooks of rhetorical art. We can't exclude that in some cases young students chose a Cynic lifestyle under the influence of the philosophy of Cynicism and the legend of Diogenes, which he learned about during his primary education.

Keywords: Cynics (Greek philosophy), Roman Empire, Greek education, Anecdotes (Greece), Ancient rhetoric.